

Владимир Поломац¹
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Катедра за српски језик
ORCID 0000-0001-5140-9330

ЗБОРНИК РАДОВА О ИСТОРИЈИ, ЈЕЗИКУ И КУЛТУРИ ШУМАДИЈЕ

(Љубинко Раденковић (прир.), *Шумадија: историја, језик, култура*, Крагујевац: Центар за научноистраживачки рад САНУ и Универзитета у Крагујевцу, 2025.)

Пажња која је у нашој науци током протекла два столећа посвећивана Шумадији, централној области данашње Србије, области на чијем су тлу подигнута оба српска устанка и васпостављена прва прес-тоница у ослобођеној Србији, у оштрој је супротности са њеним историјским и савременим значајем. Зборник радова *Шумадија: историја, језик, култура* настао је са жељом да се овај несклад макар делимично превазиђе, те да се научној јавности понуде најважнији синтетички или прегледни радови посвећени значајнијим питањима њене историје, језика и културе. Зборник представља резултат научног скупа *Шумадија: слојеви културе* који је у организацији Вукове задужбине и Филолошко-уметничког факултета у Крагујевцу одржан још 2017. године. Између уводне речи приређивача академика Љубинка Раденковића (*Уводна реч: Прилој познавању историје, језика и културе Шумадије*, стр. 7) и прилога са савременим етнографским записима из Шумадије Љубинка Раденковића и Драгане Ђурић (*Прилој: Савремени етнографски записи из Шумадије*, стр. 193–225), у зборнику је распоређено једанаест научних радова: Александар Лома, *Из историјске топонимије Шумадије* (стр. 9–30), Милоје Васић, *Шумадија у доба римске владавине* (стр. 31–70), Радивој Радић, *Морава у средњовековним историјским изворима* (стр. 71–80), Борисав Челиковић, *Порекло становништва Шумадије на основу антрополошко-географских истраживања* (стр. 81–92), Слободан Реметић, *Дијалекатска слика Шумадије на синхроној равни и у дијахроној перспективи* (стр. 93–100), Бојана Вељовић, *Глатолски систем говора Шумадије у контексту штокавској дијалекатској простора* (стр. 101–126), Исидора Бјелаковић, *Правна терминологија у Срепњском уставу (1835)* (стр. 127–136), Миодраг Матицки, *Алманаси и календари у Кнежевини*

1 v.polomac@filum.kg.ac.rs

Србији у првој половини XIX века (стр. 137–150), Бојана Миљковић Катић, *Српска држава и култура обраде земље у првој половини XIX века* (стр. 151–164), Драгана Ђурић, *Народне представе о данима у недељи у Шумадији* (стр. 165–182) и Љубинко Раденковић, *Народна демонологија Шумадије* (стр. 183–192).

Зборник отвара рад академика Александра Ломе (*Из историјске топонимије Шумадије*, стр. 9–30), посвећен трима посебним питањима из историјске топонимије Шумадије која се међусобно допуњују. У првом делу рада аутор даје преглед обласних имена која су се од античког времена до данас везивала за простор Шумадије закључујући да ни у античко ни у средњовековно доба нема сазнања да је географска целина коју данас представља Шумадија тада била обухваћена једним именом. Комбинацијом етимолошких и историјско-географских чињеница Александар Лома убедљиво оповргава досадашња мишљења којима се простор Шумадије поистовећује са римском провинцијом Горњом Мезијом, затим са римском Трансилванијом (како наводи Милан Ђ. Милићевић крајем XIX века), као и са грчким топонимом *Дендра* забележеним код византијског историчара Јована Кинама и хоронимима *Syloduxia*, *Syloodusia* забележеним у Летопису попа Дукљанина. Аутор даље наводи област *Лујомир* као први део потоње Шумадије који се среће у историјским изворима (средином XII века код већ помињаног византијског историчара Јована Кинама), а онда и друге области (старе жупе) које се срећу у изворима од времена Немањића до XIX века). Аутор истиче како су ове области (старе жупе) најчешће називане према именима река: *Лујомир*, *Белица*, *Лейеница*, *Сребрница*, *Јасеница*, *Турија*, *Гружа*, *Качер*, затим по градским средиштима: *Борач*, *Осирвица*, *Некудим*, *Јајодина*, а ређе по планинама: *Рудник*, *Космај*. За највећи број историјских и савремених хоронима Шумадије аутор недвосмислено упућује на словенско порекло и дескриптивну или посесивну мотивацију, једино се етимологија хоронима *Качер* и *Темнић* оставља отвореном. Други део рада академика Ломе посвећен је двама топонимима забележеним у повељи босанског краља Стефана Томаша великом логотету Стефану Ратковићу из 1458. године. Топоним *Зловшћница*, данас *Злошница* (име реке, једног од изворишних кракова Сребрнице, као и земљишта око ње) у Страгарима, аутор доводи у везу са личним именом или надимком *Злоба* који је као родовски надимак могао лећи у основу синтагме **Zьlobьska rěka* или **Zьlobьska vьsь*. Ова синтагма се у даљем развоју регуларно универбизује у **Zьlobьšč-ica* > **Злобшћница* > **Злойшћница*, а онда регуларним фонетским развојем који је добро посведочен на широком терену (у овом крају најближе *Враћевшћница* > *Враћевшница*) добијамо савремено *Злошница*. Други топоним из ове повеље који је предмет ауторовог интересовања јесте *Врлојоје*. Упркос сумњи коју је исказао приређивач повеље Фрањо Рачки, академик Лома потврђује да је у питању име које се чува у називу потеса *Врлојоје* у селу Мала Врбица, али и у презимену или надимку *Врлојоја* (*Новак*

Врлојоја) које је у суседној Придворици забележено у турском попису из друге половине XV века. На основу ових података аутор допушта могућност да ово име у повељи краља Стефана Томаша великом логотету Стефану Ратковићу представља ном. мн. топонима или ген. јд. личног имена. У вези са овим подацима, аутор даље дискутује о могућности идентификације цркве Св. Николе из повеље са црквом у селу Рамаћа, што у крајњем исходу упућује на преиспитивање граница средњовековне области Сребреница. Трећи део рада Александра Ломе посвећен је историјату и пореклу савременог имена *Шумадија*. Аутор најпре разматра најстарије помене имена Шумадија закључујући како се овај хороним први пут бележи почетком XVIII века као мања област (кнежина) јужно од Београда, близу, али изван северних граница данашње Шумадије, док се у савременом значењу име усталило тек почетком XIX века. Порекло имена *Шумадија* Лома доводи у везу са старим колективом женског рода *шумаг који у српском језику више не постоји, али се чува у словеначком у значењу *јрмље*. Аналогичном према сличним образовањима (*Србадија*, *Турадија*, *Немчадија* и сл.) име *Шумадија* може попримити вредност колективног етника, често и у пејоративном значењу за шумовите пределе централне Србије (Рудник, Венчац, Букуља, Космај) као уточиште одметника, али и саме одметнике. Управо су ови предели (посебно шумовити масив Рудника) према Ломи чинили историјско језгро Шумадије из кога се ово име зракасто ширило сливовима река које оданде извиру (Качер, Брезовица, Лепеница, Јасеница, Гружа) на целу Карађорђеву Србију.

Други рад у зборнику *Шумадија у доба римске владавине* (стр. 31–70) Милоја Р. Васића најпре доноси свеобухватан преглед локалитета на територији данашње Шумадије на којима су вршена археолошка ископавања, а затим у закључном делу рада сажети преглед историјских прилика на овом простору током римске владавине. Аутор у закључку најпре истиче како је територија данашње Шумадије сразмерно касно постала део римске провинције Горње Мезије (тек око почетка наше ере, на крају два таласа римских освајања), а затим наводи како је права урбанизација и развој започет под царем Веспасијаном и његовим синовима. Милоје Р. Васић сажето и прегледно наводи најважније историјске догађаје који су условили периоде просперитета и стагнације на територији Шумадије током времена римске владавине. Као најважније периоде просперитета након владавине Веспасијана и његових синова, аутор истиче раздобље након Трајанових Дачких ратова, затим раздобље од времена Марка Аурелија (крај II века) до средине III века, затим раздобље од доласка Диоклецијана на власт у коме економски просперирају рударство и пољопривредна имања са вилама, као и раздобље рестаурације власти Јустинијана I којим се враћа живот на просторе Шумадије након најезде Хуна средином V века. Посебну вредност овога рада представља додаток у коме су описани репрезентативни налази археолошких предмета, од којих су неки објављени у додатку рада

као ликовно-графички прилози: сребрно посуђе из Јабучја, маска бронзаног шлема из Смедерева, Пекторал из Ритопека, Камеја из Кусатка и сребрни тањир са Рудника.

Трећи прилог у зборнику аутора Радивоја Радића (*Морава у средњовековним историјским изворима*, стр. 71–80) доноси преглед хидронима Морава у разноврсним средњовековним изворима. С обзиром на то да је аутор један од водећих српских византолога највише простора у раду очекивано је посвећено ретким поменима Мораве у византијским изворима, почев од *Сјиса о церемонијама* цара Константина VII Порфирогенита (X век), преко дела хроничара Јована Скилице (XII век) и историчара Никите Хонијата (почетак XIII века) до историјског дела Јована Кантакузина (XIV век), доцнијег византијског цара. Радивој Радић посебно истражује помене Мораве и у византијским изворима који хронолошки покривају период „Моравске Србије”, а налази их само код Лаоника Халкокондила, који за Србију изричито каже да је „[...] то земља кроз коју тече река Морава и и улива се у Истар (Дунав)” (стр. 74). Податке о Морави у византијским изворима аутор допуњује подацима из *Хронике о шурским сулџанима*, непознатог састављача с краја XVI и почетка XVII века, затим подацима из старих српских родослова, путописа бургундског витеза Бертрандона де ла Брокијера, и османско-турског пописног дефтера Смедеревског санџака (1476). Посебно истичање заслужује ауторово истраживање хидрографије српских земаља на средњовековним географским картама. Разматрани су подаци са Птолемејеве карте, са карте *Tabula Rogeriana* арапског картографа Идрисија (XII век), са фра Маурове карта света (1448–1459), као и са карте Балканског полуострва фирентинског картографа Франческа Роселија. Уз сваки помен Мораве у наведеним историјским изворима аутор даје краћи или опширнији коментар, понекад и малу историјску расправу, чиме се помени, на често успутни, фрагментарни и разноврсни начин уклапају у одређену слику о реци и географској области у њеном току коју данас означавамо као Шумадија.

У четвртој раду под називом *Порекло становништва Шумадије на основу антиројеогеографских истраживања* (стр. 81–92) Борисав Челиковић даје синтетички преглед порекла становништва Шумадије на основу истраживања која су током прве половине XX века проведена по принципима Цвијићеве антропогеографске школе. Аутор најпре истиче како је на простору Шумадије веома мало стариначког становништва што је последица ратова који су се на овом простору константно водили од краја XVII века до српских устанака почетком XIX века. Интензивније насељавање Шумадије – према Челиковићевом прегледу – проведено је у неколико сукцесивних таласа: први талас у периоду аустријске власти (1718–1740), други у периоду од Свиштовског мира (1791. године) до увођења дахијског режима у Београдском пашалуку 1800. године, трећи, најинтензивнији талас насељавања одиграо се током прве владе Милоша Обреновића (1815–1839) када се доселила

већина данашњих шумадијских породица, и четврти, последњи талас (до краја XIX века) био је најслабијег интензитета због све мање слободног земљишта у шумадијским селима. Анализом резултата антропо-географских истраживања са простора Шумадије Борисав Челиковић најпре закључује како динарско становништво апсолутно преовлађује у пределима Рудничке Мораве, Груже, Такова, Качера, Шумадијске Колубаре, Космаја и Горње Јасенице, затим како у пределима Лепенице, Доње Јасенице и Смедеревског Подунавља и Поморавља долази до значајнијег мешања динарског и косовско-моравског становништва, и коначно, како у Левчу, Темнићу и Белици динарског становништва има свега у неколико процената, док апсолутну већину чине становници пореклом са Копаоника, Косова и Метохије, долине Јужне Мораве и Вардара. Ауторов преглед порекла становништва Шумадије ограничен је на период до прве половине XX века, тако да не обухвата рецентни период који одликује интензивно иселавање становништва из шумадијских села и насељавање градова и приградских насеља становништвом из различитих крајева услед интензивног развоја индустрије.

Пети рад у зборнику под насловом *Дијалекатска слика Шумадије на синхроној равни и у дијахроној њерсијективи* (стр. 93–100) Слободана Реметића доноси синтезу досадашњих сазнања о дијалекатским типовима на територији Шумадије и њиховом пореклу. Аутор најпре издваја четири дијалекатска типа неједнаке величине на најширем простору данашње Шумадије, а затим разматра њихово порекло. Први дијалекатски тип представља шумадијско-војвођански дијалекат са два своја поддијалекта: у питању је говор са неизмењеним јатом у северозападној Србији (углавном у сливу Колубаре) и руднички поддијалекат који је омеђен подручјем између смедеревско-вршачког, косовско-ресавског и херцеговачко-крајишког дијалекта и линије доњег тока Колубаре – Суворора. Други тип представљају смедеревско-вршачки говори који заузимају северни део Србије, углавном у троуглу Београд – Крагујевац – ушће Велике Мораве. Трећи дијалекатски тип чини косовско-ресавски дијалекат у југоисточном и источном делу Шумадије, а четврти тип херцеговачко-крајишки дијалекат који нагриза њен југозападни обод. Говорећи о пореклу наведених дијалекатских типова Слободан Реметић најпре истиче како су шумадијско-војвођански и смедеревско-вршачки говори настали аутохтоним развојем, затим како су косовско-ресавски говори настали као последица миграционих кретања, док се старина херцеговачко-крајишке компоненте југозападног шумадијског обода не може прецизно утврдити.

Дијалекатској слици Шумадије посвећен је и прилог Бојане Вељовић под називом *Глаголски систем говора Шумадије у контексту шљокавској дијалекатској њросћора* (стр. 101–126). Након обимнијег теоријско-методолошког увода у коме се истичу недовољна истраженост синтаксичких одлика говора Шумадије и значај проучавања (морфо) синтаксичких одлика глаголских јединица, ауторка детаљно разматра

синтаксичко-семантичке особености имперфекта, аориста и инфинитива у народним говорима на тлу Шумадије на основу података из доступних дијалекатских монографија. Ауторка закључује како се – упркос незанемарљивим празнинама које онемогућавају сагледавање наведених глаголских јединица у свеукупности својих значења и функција и јасном простирању изоглоса на терену – може утврдити да су народни говори Шумадије под утицајем балканистичких тенденција са југоистока штокавске територије, што се највише огледа у процесу одумирања инфинитива. С друге стране, ауторка наглашава како утицај који долази са југоистока није од пресудног значаја за развојне процесе у систему претериталних времена пошто се у будућности очекује потпуна елиминација имперфекта и даље слабљење употребе аориста.

Седми прилог у зборнику под називом *Правна терминологија у Срепешком уставу (1835)* Исидоре Бјелаковић доноси анализу правне терминологије у *Уставу Књажевства Србије* из 1835. године с обзиром на порекло термина, њихову структуру, присуство синонимије и однос према савременом термилошкој систему. Ауторка најпре закључује како Срепешки устав – иако је настао према западноевропским узорима – није обележен доминацијом стране лексике, а затим и како текст устава одликује велики број славенизама, као и јасна тенденција њихове србизације што се може уочити поређењем са ранијим текстовима његовог аутора Димитрија Давидовића. На крају рада ауторка посебно истиче Давидовићев значај у процесу формирања правног термилошког система код Срба, као и оцену да би његов допринос био и већи да није стицајем несрећних околности доживео судбину коју су делили многи културни посленици напредних идеја тога времена поставши друштвено маргинализован, деградиран, па и заборављен.

Прегледом књижевне периодике Кнежевине Србије бави се рад Миодрага Матицког под називом *Алманаси и календари у Кнежевини Србији у првој половини XIX века* (стр. 137–149). Прегледом су обухваћени *Забавник* Димитрија Давидовића, *Уранија* Димитрија Тирола, *Голубица са цветом књижевства српског* Григорија Возаревића, *Авала забавник* Јована Филиповића, *Невен-Слоје* алманах Дружине младежи српске и алманах *Шумагинче* Љубе П. Ненадовића. За сваки од наведених алманаха и календара аутор наводи околности настанка, преглед садржаја, књижевноисторијски значај и место у развојном луку српске књижевне периодике XIX века.

У деветом раду у зборнику под насловом *Српска држава и култура обраде земље у првој половини XIX века* (стр. 151–164) Бојане Миљковић Катић истражују се аграрне политике којима је држава настојала да приведе аграрној култури сеоско становништво наметањем модела из развијених средњоевропских и западноевропских држава. Ауторка је показала како држава није успела да контролише процес крчења и просторно уреди аграрну средину (раштркана села преобликује у збијена), као ни да управља привредним површинама нити да уведе производњу

нових култура и значајно повећа производњу традиционалних, када је за тим било потребе. Ауторка посебно истиче како су се културни модели у обради земље које је држава наметала разбијали о традиционалне моделе егзистенцијалне земљорадње чији је главни циљ производња ради прехране породице до следеће жетве. Традиционални модели егзистенцијалне земљорадње – према мишљењу ауторке – објашњавају и суштински механизам сељачког деловања: само под директним притиском државе мењани су устаљени начини рада и привређивања и то привремено, онолико колико је притисак трајао.

Последња два рада у зборнику баве се народном културом Шумадије. Драгана Ђурић у раду *Народне представе о данима у недељи у Шумадији* (стр. 165–181) разматра традиционална народна веровања везана за дане у недељи у Шумадији на основу личних теренских истраживања, података из етнографске грађе и усмене књижевности. Ауторка истиче како се народне представе о данима у недељи у Шумадији не разликују много од истих на остатку српске територије, а у основним цртама подударају се и са народним веровањима код других јужнословенских народа. У семантизацији дана у недељи на простору Шумадије истичу се место које дан заузима у недељи, затим његова припадност посним или мрсним данима, а посебан значај приписиван је петку и недељи за време младог месеца. Ауторка посебно истиче веровање у персонификовану Младу Недељу на простору Шумадије, уз навођење примера како се у Шумадији прве младе недеље након крсне славе палила славска свећа и молило испред ње, што се може тумачити као одавање почасту женском претку, прародитељици. Народним веровањима за митолошка бића у Шумадији посвећен је последњи рад у зборнику академика Љубинка Раденковића под називом *Народна демонологија Шумадије* (стр. 183–192). Аутор у раду најпре указује на то да су на целом простору Шумадије (али и шире) позната народна веровања у *кућну змију, алу, вилу, змаја, дрекаваца, вештицу, вампира, ђавола и приказе*, а затим разматра специфичности у појединим областима Шумадије која се могу објаснити пореклом становника. Области Левач и Темнић, као и насеља „ниске” Шумадије, више су отворена утицајима са југа и истока, па овде аутор бележи и присуство неких митолошких бића карактеристичних за источну Србију, Македонију и Бугарску (као што су календарски демон *караконцула*, затим *ала, аловић и змајевић човек, бабице, сућенице*), али и одсуство назива *самовила, тробник, штрија* који су карактеристични за Косово и Метохију. С друге стране, на простору „високе” Шумадије аутор запажа митолошка бића заједничка са западном Србијом (*дрекавац и прикојаса*, као и веровања да судбину одређују Бог, анђели, Усуд), као и веровање у ноћне процесије које чине *људи без лава* које су на простор Космаја донели досељеници из Хрватске. Коначно, аутор посебно истиче и како досељеници из Херцеговине и Црне Горе у Шумадији нису задржали веровања у *сџухе/сџухаће/згухе*, нити у вукодлаке, као ни у „услужног” кућног демона који се у посебним

условима изводи из јајета, а у Херцеговини се назива *цикавац*. Наведеним радовима Драгане Ђурић и Љубинка Раденковића придружују се и *Савремени шеренски записи из Шумадије* (стр. 195–225) које су аутори заједнички припремили као прилог овоме зборнику. У овоме прилогу донети су најпре етнографско-фолклористички записи из села Коштунићи у Такову, а затим и записи из неколико села жупе Белица. Ови теренски записи допуњују податке о народним веровањима и обичајима у Шумадији који су нам познати на основу етнографских студија из прве половине XX века. Аутори су овим записима обухватили веома широк тематски оквир који чине веровања и обичаји у вези са празницима (*Божих, Бадњак, Ускрс, њоложаоник, слава, Ђурђевдан*), у вези са животним циклусом (*удаја, рођење дејетета, одређивање судбине, смрт, сахрана*), данима у недељи (*казна збој рада на њразник, Бела недеља, њетшак као завешни дан, Св. Пејка*) или у вези са митолошким бићима (*њрикојасе, грекавац, виле, анђели, жена у црном, вамњир, анђама, кућна змија*).

У целини посматрано, зборник радова представља изузетно значајан допринос научном сагледавању Шумадије из угла различитих друштвено-хуманистичких дисциплина како систематизацијом и прегледом постојећих научних сазнања тако и новим увидима у појединачне значајне теме. Верујемо да ће овај зборник радова послужити као полазиште за даље гранање научних интересовања о Шумадији, те да ће у блиској будућности под кровом Центра за научноистраживачки рад САНУ и Универзитета у Крагујевцу добити и свој наставак, у овом или неком другом облику.

Примљен 13. 2. 2026.

Прихваћен фебруара 2026.